

Sylwester Bębas

Spółeczny wymiar w nauczaniu Jana Pawła II wobec osób pozbawionych wolności

The social dimension of John Paul II's teaching to prisoners

Praca podejmuje niezwykle ważną społecznie problematykę resocjalizacji osadzonych w zakładach karnych. Ujmuje te zagadnienia za pomocą nowego podejścia naukowego opartego na oddziaływaniach wychowawczych przyjmowanych w pedagogice chrześcijańskiej. Praca może stanowić inspirację dla pedagogów zajmujących się resocjalizacją, aksjologią w wychowaniu, pedagogiką chrześcijańską do dalszych badań, refleksji, która stanowić będzie impuls do rozwoju pewnych elementów teorii pedagogicznej oraz podejmowanych działań w praktyce wychowawczej nie tylko osób osadzonych w zakładach karnych. W artykule przeanalizowane zostały: poprawczy i resocjalizacyjny charakter kary pozbawienia wolności w nauczaniu Jana Pawła II, cele i zadania kary pozbawienia wolności w nauczaniu Jana Pawła II oraz godność osób osadzonych w nauczaniu Jana Pawła II.

Słowa kluczowe: Jan Paweł II, zakład karny, resocjalizacja, przestępczość, więziennictwo.

The work deals with the extremely important social issues of rehabilitation of inmates in prisons. It presents these issues with the help of a new scientific approach based on the educational influences adopted in Christian pedagogy. The work can be an inspiration for educators dealing with social rehabilitation, axiology in upbringing, Christian pedagogy for further research, reflection, which will be an impulse for the development of certain elements of pedagogical theory and activities undertaken in educational practice, not only in prison. The article analyzes: the correctional and social rehabilitation nature of imprisonment in the teaching

of John Paul II, the goals and tasks of imprisonment in the teaching of John Paul II and the dignity of persons imprisoned in the teaching of John Paul II.

Key words: John Paul II, prison, rehabilitation, crime, prison.

Wprowadzenie

Jan Paweł II kwestię społeczną dostrzegał w zagrożeniach, jakie dla samego istnienia i rozwoju człowieka niesie „cywilizacja śmierci”. Zagrożenie dobra osoby ludzkiej widział w kryzysie wolności, prawdy i solidarności. Znajduje on wyraz w różnych sferach życia: od rozumienia pracy ludzkiej¹, przez wizję rozwoju i postępu², aż po kulturę i przyszłość cywilizacji³. W artykule przedstawię nauczanie Świętego Jana Pawła II kierowane do osób uwieczonych, podkreślając jego uniwersalny, społeczny charakter. Jan Paweł II szerzył i umacniał wiarę, podkreślał poprawczy i odkupieńczy charakter kary pozbawienia wolności, uważał, że kara powinna być środkiem poprawy. Papież wyraźnie zaznaczał, że kara realizująca wyłącznie cel retributywny jest z moralnego punktu widzenia niewystarczająca.

W pielgrzymim trudzie Ojca Świętego na Jego wyraźne życzenie znalazły się spotkania z więźniami różnych państw i kontynentów⁴: 1 lutego 1979 roku więzienie w Meksyku⁵, 6 stycznia 1980 roku zakład reedukacyjny we Włoszech „Casel del Marmo”⁶, 1 lipca 1980 roku brazylijski zakład

¹ Jan Paweł II, *Laborem exercens*, Rzym 1981.

² Jan Paweł II, *Sollicitudo rei socialis*, Rzym 1987.

³ Jan Paweł II, *Centesimus annus*, Rzym 1991.

⁴ Por. J. Nikołajew, *Prawo do wolności religijnej więźniów według Jana Pawła II*, [w:] P. Marzec, J. Nikołajew (red.) *Osoba i dzieło Ojca Świętego Jana Pawła II*, Tomaszów Lubelski – Lublin 2009, s. 121; S. Bębas, *Posługa i działalność duszpastersko-wychowawcza Jana Pawła II wśród więźniów*, [w:] K. Gąsior, T. Sakowicz, A. Słodicka (red.), *Mężczyzna w rodzinie nadzieje i zagrożenia*, Kielce 2012, s. 281.

⁵ *Con il mondo della scuola e con le forze del lavoro*, „L'Osservatore Romano” 1979 (wyd. włoskie), nr 25, s. 4.

⁶ Por. Jan Paweł II, *Sono venuto tra voi, perché vi voglio bene* (Casal del Marmo, 6 stycznia 1980), [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 3(1980), t. 1, s. 37-41; Jan Paweł II, *Wierzę w was*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, III, 1, 1980, Poznań – Warszawa 1986, s. 16-18.

karny w „Pabuda”⁷, 27 grudnia 1983 roku zakład karny „Rebibia”⁸, 9 maja 1984 roku zakład karny „Guadalcanal” na Wyspach Owczych,⁹ 17 czerwca 1985 roku zakład karny „Giudecca”¹⁰, 6 kwietnia 1987 roku zakład karny w Antofagasta¹¹, 7 czerwca 1991 roku zakład karny w Płocku¹², 10 maja 1993 roku zakład karny w Caltanissette¹³ i 9 lipca 2000 roku zakład karny „Regina Caeli”¹⁴. Wart podkreślenia jest fakt, iż podczas każdej wizyty Jan Paweł II spotykał się z więźniami oraz kierował do nich przemówienie.

Poprawczy i resocjalizacyjny charakter kary pozbawienia wolności w nauczaniu Jana Pawła II

Papież uważał, że nie był uprawniony do dyskusji nad wymiarem kary, prawnymi podstawami jej orzekania itd., to pozostawiał władzy świeckiej. Uważał, że do niego należało szerzenie i umacnianie wiary, podkreślenie odkupieńczego aspektu kary, że kara służy poprawie i powrotowi do społeczeństwa, nie zaś zemście, gdyż wtedy nie ma sensu.

⁷ Por. Jan Paweł II, *Discorso nel carcere di Pabuda* (Brasilia, 1 lipca 1980), [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 3(1980), t. 2, s. 3-4; Jan Paweł II, *Przynoszę wam pociechę odkupiciela*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, III, 2, 1980, Poznań – Warszawa 1986, s. 1-2.

⁸ Por. Jan Paweł II, *Oggi ho potuto incontrare il mio attentatore e ripetere il mio perdono* (Wizyta w więzieniu Rebibia, 27 grudnia 1983), [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 6(1983), t. 2, s. 1453-1456; Jan Paweł II, *Posłał mnie, abym uwięzionym przepowiadał wolność*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VI, 2, 1983, Poznań – Warszawa 1986, s. 667-671; Jan Paweł II, *Posłał mnie, aby uwięzionym przepowiadać wolność*, „L'Osservatore Romano” 1983 (wyd. pol.), nr 12, s. 9; Jan Paweł II, *Chrystus wyzwala człowieka z więzienia moralnego*, [w:] *Jubileuszowy rok odkupienia*, S. Dziwisz, J. Kowalczyk, T. Rakocz (red.), Rzym 1985, s. 259-264.

⁹ Por. Jan Paweł II, *La visita ai detenuti Nel carcere di Guadalcanal* (Wizyta w więzieniu Guadalcanal, Wyspy Salamona, 9 V 1984), [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 7(1984), t. 1, s. 1342; Jan Paweł II, *Wizyta w więzieniu Guadalcanal*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VII, 1, 1984, Poznań – Warszawa 1986, s. 636-637.

¹⁰ Por. Jan Paweł II, *Jezus jest w tym więzieniu, bowiem jest On po stronie człowieka* (Homilia podczas Mszy św. w kobiecym więzieniu Giudecca, 17 czerwca 1985), „L'Osservatore Romano” 1985, nr 6-7, s. 21; Jan Paweł II, *Cisto e qui, In questo carcere perche crediate nell'amore di Dio*, [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 8(1985), t. 1, s. 1886-1891; Jan Paweł II, *Jezus jest w tym więzieniu, bowiem jest On po stronie człowieka*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VIII, 1, 1985, Poznań – Warszawa 1986, s. 978-981.

¹¹ „L'Osservatore Romano” 1987 (wyd. pol.), nr 6, s. 21.

¹² Por. Jan Paweł II, *Sparisca per sempre Nel mondo l'ignominia dei prigionieri politici*, (Płock, 7 czerwca 1991), [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 14(1991), t. 1, s. 1568-1572; Jan Paweł II, *Ewangelia więzień. Spotkanie z więźniami w płockim zakładzie karnym* (Płock, 7 czerwca 1991), „L'Osservatore Romano” 1991 (wyd. pol.), nr 6, s. 14-16.

¹³ Jan Paweł II, *Nie ulegajcie zniechęceniu, uchwycie się nadziei* (Homilia w więzieniu Caltanissetta, 10 maja 1993), „L'Osservatore Romano” 1993 (wyd. pol.), nr 7, s. 20.

¹⁴ Por. Jan Paweł II, *Orędzie Jana Pawła II na jubileusz w więzieniach* (Rzym, 9 lipca 2000), „L'Osservatore Romano” 2000 (wyd. pol.), nr 9, s. 8.

Jan Paweł II uważał, że na więzienie nie należy patrzeć tylko jako na miejsce kary, lecz jako sposobność do odnowy, jako miejsce i czas, w którym kara powinna służyć dojrzeniu człowieka, odzyskaniu fundamentalnych wartości poprzez wysiłek pogłębiania własnej tożsamości i przez prawdziwe wyzwolenie¹⁵. Dlatego wzywał, aby uczynić więzienie miejscem humanitarnym, miejscem odkupienia i nadziei. Od więźniów zaś oczekiwał pracy nad sobą, ciągłego wymagania od siebie¹⁶. Nauczanie Jana Pawła II do więźniów pełne było głębokiego humanizmu, widział on człowieka uwięzionego jako istotę zdolną do zwycięstwa nad złem.

Jan Paweł II odnajdywał w każdym człowieku, także uwięzionym, osobę ludzką, która odpowiada myśli Boga, uważał, że każda ludzka istota jest z założenia dobra i stworzona do szczęścia, i w każdej chwili możliwe jest nawrócenie, resocjalizacja osadzonych¹⁷. Wiedział, że uwięzienie sprawia ogromny ból, lecz wierzył, że w więzieniu możliwe jest braterstwo, solidarność, postęp na drodze życia duchowego i nawrócenia¹⁸. Dlatego Jan Paweł II zachęcał więźniów, aby na nowo uwierzyli w siebie, aby pobudzili swoje sumienie, wzywał do pracy nad sobą, starał się uruchomić ich aktywność i zmienić ich dotychczasowy sposób myślenia i postępowania, nie oceniając jednocześnie odpowiedzialności i znaczenia wyrządzonych przez więźniów krzywd¹⁹. Papież zachęcał także więźniów, aby byli cierpliwi w znoszeniu udręki, jaką jest pobyt w zakładzie karnym, aby byli solidarni w czynieniu dobra tym wszystkim, którzy dzielą z nimi ból uwięzienia. Jan Paweł II prosił, aby czas pozbawienia wolności nie osłabił w więźniach uczuć rodzinnych, miłości do ojczyzny, nadziei na upragniony powrót do domu i na włączenie się bez przeszkód w normalne życie społeczeństwa²⁰.

¹⁵ Por. Jan Paweł II, *Nie ulegajcie zniechęceniu, uchwycie się nadziei* (Homilia w więzieniu Caltanissetta, 10 maja 1993), „L'Osservatore Romano” 1993 (wyd. pol.), nr 7, s. 20.

¹⁶ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Międzynarodowej Konferencji Dyrektorów Zarządów Zakładów Karnych* (Rzym, 26 listopada 2004), „L'Osservatore Romano” 2005 (wyd. pol.), nr 2, s. 49; K. Cegielska, *W Rzymie o Europejskiej penitencjaryście*, „Forum Penitencjarne” 2005, nr 1, s. 12-13.

¹⁷ Por. Jan Paweł II, *Przynoszę wam pociechę Odkupiciela* (Więzienie w Pabuda, Brazylia, 1 lipca 1980), nr 1, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, III, 2, 1980, Poznań – Warszawa 1986, s. 1.

¹⁸ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie do więźniów* (Antananarivo, 30 kwietnia 1989), „L'Osservatore Romano” 1989 (wyd. pol.) nr 4, s. 19.

¹⁹ Por. Jan Paweł II, *Radiowe orędzie do więźniów*, „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.), 1986, nr 10, s. 24; Jan Paweł II, *Messagio ai carcerati diffuso da Radio Fourviere „Vi auguro l'accoglienza Della grazia di Dio”* (Lion 5 października 1986), [w:] *Insegnamento di Giovanni Paolo II*, 9(1986), t. 2, s. 838-839.

²⁰ Por. Jan Paweł II, *Orędzie do więźniów Niech Pan Jezus zawsze będzie przy was* (Lima, 15 maja 1988), „L'Osservatore Romano” 1988 (wyd. pol.), nr 6, s. 15.

Jan Paweł II nauczał, że z osoby zepchniętej na społeczny margines więzień powinien coraz bardziej stawać się podmiotem swego przeznaczenia. Wymaga to oczywiście cierplivej pracy wszystkich, dlatego Papież zachęcał do prowadzenia działalności prewencyjnej, obejmujacej zwłaszcza młodzież, mówił o konieczności opieki nad więźniami, która sprzyja ich odnowie i ich ponownemu włączeniu w życie społeczne po zwolnieniu z więzienia²¹. Uważał, że właściwie przeżyta kara przez więźniów może zrodzić nową wizję życia osadzonych, przemianę ich charakteru²².

Święty Jan Paweł II zdawał sobie sprawę, że sytuacja więźniów, ich problemy, trudności w relacjach z bliskimi, znikome zainteresowanie, jakie wielu wskazuje w stosunku do rzeczywistości więziennej, mogą niekiedy doprowadzić więźniów do nieufności do społeczeństwa, które ich otacza i do którego zamierzają wrócić. Papież wiedział także, że więźniowie mogą odczuwać pokusę, aby wszelki wysiłek w celu poprawy uważać za bezużyteczny i nosić w sobie uczucie goryczy, gniewu, a także rozpacz. Wiedział także, że gdy dusza więźniów będzie przepełniona podobnymi uczuciami, to trudno im będzie patrzeć w przyszłość, mieć nadzieję, miłować²³.

Jan Paweł II wiedział, że każdy, kto przebywa w więzieniu, odczuwa żal lub wyrzuty sumienia, myśląc o czasach, kiedy żył na wolności, a jednocześnie dźwiga brzemię terażniejszości, która zdaje się nigdy nie przemijać. Ale nawet w tak trudnym położeniu silne doświadczenie wiary może zdecydowanie pomóc człowiekowi w osiągnięciu wewnętrznej równowagi, jakiej potrzebuje²⁴. Święty Jan Paweł II wzywał więźniów do szukania nowych sposobów naprawy każdej sytuacji osobistej i społecznej, nawet pozornie beznadziejnej. Władze natomiast wzywał do tego, aby uczynić wszystko, aby poprawić sytuację więźniów, gdyż zaniechanie takich działań byłoby równoznaczne ze sprowadzeniem kary więzienia do zwykłej formy społecznego odwetu, budząc w osobach pozbawionych wolności jedynie nienawiść. Jan Paweł II mówił, że poczyniono znaczne postępy w doskonaleniu systemu karnego, lecz pozostaje jeszcze wiele

²¹ Por. Jan Paweł II, *Nie ulegajcie zniechęceniu, uchwycie się nadziei* (Homilia w więzieniu Caltanissetta, 10 maja 1993), „L'Osservatore Romano” 1993 (wyd. pol.), nr 7, s. 20.

²² Por. Jan Paweł II, *Orędzie do więźniów skierowane w Brukseli*, „L'Osservatore Romano” 1985 (wyd. pol.), nr nadzwyczajny II, s. 19.

²³ Por. Jan Paweł II, *Jeżeli Jezus umarł, aby dać nam życie, jaki sens ma nienawiść między braćmi?* (Przemówienie do więźniów Reggio Calabria, 7 października 1984), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VII, 2, 1984, Poznań – Warszawa 1986, s. 406-407.

²⁴ Por. Jan Paweł II, *Orędzie na Jubileusz w więzieniach*, (Rzym, 9 lipca 2000), „L'Osservatore Romano” 2000 (wyd. pol.), nr 9, s. 7.

do zrobienia, świadczą o tym bólączki i problemy odczuwane w skomplikowanym świecie wymiaru sprawiedliwości, a także sytuacje powstające w więzieniach²⁵.

Jan Paweł II uparcie powtarzał, że więzień jest takim samym człowiekiem jak inni i zachęcał, aby z należytą delikatnością a zarazem skutecznością towarzyszyć więźniom w ich niełatwym losie, aby budzić nadzieję w człowieku, który popadł w rozpacz²⁶. Papież twierdził, że nie ma na świecie człowieka, który nie byłby więźniem samego siebie i własnych namiętności, i że prawdziwe uwolnienie możliwe jest tylko poprzez nawrócenie i oczyszczenie serca, czyli poprzez radykalną przemianę ducha, umysłu i życia²⁷.

Cele i zadania kary pozbawienia wolności w nauczaniu Jana Pawła II

Osoba ludzka była rozumiana przez Jana Pawła II w sensie personalizmu chrześcijańskiego, a zatem jako jednostkowy, indywidualny, cieleśno-duchowy podmiot, zdolny działać w sposób rozumny, dobrowolny, moralny i społeczny w celu ubogacenia siebie i innych w zakresie kultury.

Jan Paweł II mówił, że kara nie może być jedynie formą odплаты, społecznego odwetu, a tym bardziej zinstytucjonalizowanej zemsty. Twierdził, że kara i więzienie mają sens wówczas, gdy potwierdzając zasady sprawiedliwości i zapobiegając przestępczości, służą zarazem odnowie człowieka, dając tym, którzy popełnili błąd, możliwość zastanowienia się i odnowy życia, dając na nowo możliwość włączenia się w życie społeczne²⁸. Dlatego zachęcał dyrekcje i personel zakładów karnych do starań o stworzenie w nich jak najlepszych warunków współżycia ludzi, które powinno zawsze opierać się na poszanowaniu ludzkiej godności i wspólnego dobra społeczeństwa²⁹.

²⁵ Por. ibidem, s. 7-8.

²⁶ Por. Jan Paweł II, *Ewangelia więzień. Spotkanie z więźniami w plockim zakładzie karnym*, (Płock, 7 czerwca 1991), „L'Osservatore Romano” 1991 (wyd. pol.), nr 6, s. 14

²⁷ Por. Jan Paweł II, *Chrystus wyzwala człowieka z więzienia moralnego*, [w:] S. Dziwisz, J. Kowalczyk, T. Rakoczy (red.), *Jubileuszowy rok odkupienia*, Rzym 1985, s. 263-264.

²⁸ Por. Jan Paweł II, *Więzienie ma sens, gdy służy odnowie człowieka*, „L'Osservatore Romano” 2000 (wyd. pol.), nr 9, s. 37.

²⁹ Por. Jan Paweł II, *Kościół jest z wami* (Przesłanie do więźniów zakładu karnego „Frei Caneca” w Rio de Janeiro, Rzym 30 września 1997), „L'Osservatore Romano”, 1997 (wyd. pol.) nr 12, s. 16.

Jan Paweł II uważał, że programy solidarności, działalność charytatywna i wolontarystyczna przyczyniają się do przyspieszenia procesu resocjalizacji, a jednocześnie doprowadzają do polepszenia warunków życia w środowisku więziennym. Pożądana jest zatem, zdaniem Papieża, zmiana mentalności umożliwiająca przeprowadzenie odpowiednich reform instytucji prawnych. Wymaga to naturalnie silnego poparcia społecznego i szczególnych umiejętności specjalistycznych, takich jak odnowa struktur więziennych, a niekiedy także zmian w prawie karnym. Trzeba wreszcie – zdaniem Jana Pawła II – usunąć z prawodawstwa państw przepisy sprzeczne z zasadami godności i podstawowymi prawami człowieka, jak również utrudniające więźniom korzystanie z wolności religijnej. Należy także zrewidować regulaminy więzienne, które nie uwzględniają w należytej mierze potrzeb więźniów ciężko chorych i umierających. Ponadto wymagają wzmocnienia instytucje mające zapewniać opiekę prawną najuboższym³⁰.

Jan Paweł II wzywał, aby podjąć takie inicjatywy, które mogą stać się podłożem autentycznej odnowy zarówno w sferze mentalności, jak instytucji. Ażeby państwa i rządy, które dokonują lub zamierzają dokonać reformy systemu przystosowały go do wymogów, jakie stawia godność człowieka, aby dążyć do stosowania kar innych niż pozbawienie wolności. Aby stworzyć bardziej ludzkie warunki życia w więzieniu, aby objąć osadzonych programami kształcenia, wrywając ich w ten sposób ze stanu upokarzającej beczynności, aby ułatwić im podjęcie pracy po odbyciu kary³¹.

Jan Paweł II wiedział, że więzienie wielokroć ma bardzo zły wpływ na człowieka, dlatego wzywał do szukania kar alternatywnych, bardziej humanitarnych od izolacji więziennej. Papież był świadom, że resocjalizacja w warunkach wolnościowych ma szansę kształtować człowieczeństwo osoby skazanej, jej duchowość, a jednocześnie bez oderwania od rodziny i środowiska uczyć podstawowych czynności życiowych i że niezastąpiona jest w tym dziele rola organizacji społecznych, stowarzyszeń, wolontariuszy, którzy poświęcają się opiece nad skazanymi. Nieuchronność i przykładność sprawiedliwej kary za popełnienie czynów niezgodnych z ludzkimi kodeksami i Boskimi przykazaniami wynika – zdaniem Jana Pawła II – właśnie z obywatelskiego prawa do obrony i porządku

³⁰ Por. Jan Paweł II, *Orędzie na Jubileusz w więzieniach* (Rzym, 9 lipca 2000), „L'Osservatore Romano” 2000 (wyd. pol.), nr 9, s. 7-8.

³¹ Por. *ibidem*, s. 7-8.

publicznego. Ale nie stoi w sprzeczności, tylko uzupełnia się z potrzebą szacunku do godności ludzkiej więźniów³².

Jan Paweł II uważał, że praca wychowawcza i resocjalizacyjna nie jest rzemiosłem, lecz szczególnym zadaniem i jednocześnie społeczną służbą, która wymaga od wszystkich wyostrzonego poczucia moralnego i zawodowego, dojrzałej i doświadczonej fachowości, poczucia odpowiedzialności, wielkiej umiejętności poświęcania i ofiarności oraz wybitnej kultury ludzkiej³³. Jan Paweł II uważał, że słusznie prawne zarządzenia życia więziennego czerpią inspirację z tego poglądu, według którego kara powinna być skierowana ku zapewnieniu wyzwolenia winowajcy i jego aktywnemu przywróceniu do tkanki społecznej, poza naprawieniem naruszonego porządku, gdyż człowiek zachowuje całkowitą swoją godność osobistą, która ze swej natury jest niezbywalna, także w stanie winy³⁴.

Jan Paweł II mówił, że nie należy lekceważyć opieki psychologicznej, która może pomóc w rozwiązywaniu problemów osobowościowych oraz że więzienie nie może być środowiskiem antywychowawczym, uczącym bezczynności czy wręcz wpajającym złe skłonności, lecz przeciwnie miejscem poprawy życia³⁵. Jan Paweł II mówił, że również tam, gdzie ustawodawstwo jest zadowalające, istnieje wiele innych konkretnych czynników, które stanowią dla więźniów źródło cierpienia, np. złe warunki bytowe, w jakich więźniowie zmuszeni są żyć w zakładach karnych, szykany, jakich czasem doznają na skutek dyskryminacji etnicznej, społecznej, ekonomicznej, seksualnej, politycznej czy religijnej. Bywa, że więzienie staje się środowiskiem przemocy, porównywalnym z tymi, z których nierzadko wywodzą się więźniowie. Taka sytuacja udaremnia jakiegokolwiek działanie wychowawcze kary odosobnienia. Więźniowie mają też trudności z utrzymaniem regularnych kontaktów z rodziną i bliskimi. Często poważne braki występują w działalności instytucji, które powinny otaczać opieką ludzi wychodzących z więzienia i pomagać im w procesie resocjalizacji³⁶.

³² Por. Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Międzynarodowej Konferencji Dyrektorów Zarządów Zakładów Karnych* (Rzym, 26 listopada 2004), „L'Osservatore Romano” 2005 (wyd. pol.), nr 2, s. 49; K. Cegielska, *W Rzymie o Europejskiej penitencjarystyce*, „Forum Penitencjarne” 2005, nr 1, s. 12-13.

³³ Por. Jan Paweł II, *Moralny sens oddania i ofiary w służbie społecznej* (Przemówienie do personelu Camel del Marmo, 6 stycznia 1980), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, III, 1, Poznań – Warszawa 1986, s. 18-19.

³⁴ Por. Jan Paweł II, *Przywracajcie każdemu sumieniu jasność i pokój wewnętrzny* (Przemówienie na zakończenie rzymskiego zjazdu kapelanów więzień, 24 listopada 1983), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VII, 2, Poznań – Warszawa 1986, s. 542-543.

³⁵ Por. Jan Paweł II, *Orędzie na Jubileusz w więzieniach* (Rzym, 9 lipca 2000), „L'Osservatore Romano” 2000, (wyd. pol.), nr 9, s. 7-8.

³⁶ Por. ibidem, s. 7-8.

Jan Paweł II wzywał do refleksji będącej obiektywną oceną funkcjonowania instytucji karnych. Papież uważał, że każdy cywilizowany naród powinien chronić wszystkie ludzkie byty jemu przynależne i że więzień ma prawo do poszanowania jego ludzkiej godności, ma prawo do życia, pracy, do wolności myśli, wyznawania swojej wiary, do nauki i sportu³⁷. Jan Paweł II wzywał do refleksji, czy we wszystkich więzieniach próbuje się ten cel osiągnąć. Więzienie – w ocenie Papieża – ma bowiem poza izolacją, zapewniać więźniom ochronę, opiekę i resocjalizację poprzez profesjonalne środki oddziaływania na nich, zmierzające do ich poprawy moralnej³⁸. Jan Paweł II z zadowoleniem mówił, że powstaje coraz więcej instytucji i stowarzyszeń wolontariatu, zajmujących się pomocą więźniom i włączeniem ich na nowo do życia w społeczeństwie. Podkreślał rolę duchownych w zakładach karnych, która nie tylko sprowadza się do sprawowania kultu, lecz często odpowiada na społeczne potrzeby więźniów, które instytucja więzienna nie zawsze może zaspokoić³⁹.

Godność osób osadzonych w nauczaniu Jana Pawła II

Jan Paweł II bardzo mocno podkreślał godność więźniów, uważając, że wynika ona z faktu istnienia osoby jako celu samego w sobie, jej rozumnej natury i wolnej woli, jest niezbywalna i niezniszczalna. Według Jana Pawła II każdy człowiek ma swoją godność, swoją wartość. Tej godności człowiek nigdy nie może zostać pozbawiony, ani też nie może się jej sam pozbawić⁴⁰. Zdaniem Jana Pawła II wielką zaletą kultury europejskiej, która zagłębia swoje korzenie w chrześcijaństwie, jest szacunek do godności ludzkiej, jako uniwersalnej wartości. Dlatego – zdaniem Papieża – celem wszystkich rządów powinno stać się zagwarantowanie więźniom ich podstawowych praw, gdyż odwet i represja stoi w sprzeczności z autentyczną resocjalizacją skazanych, która powinna być celem kary pozbawienia wolności⁴¹. W ocenie Jana Pawła II więźniowie słusznie domagają

³⁷ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Międzynarodowej Konferencji Dyrektorów Zarządów Zakładów Karnych* (Rzym, 26 listopada 2004), „L'Osservatore Romano” 2005 (wyd. pol.), nr 2, s. 49.

³⁸ Por. *ibidem*, s. 49.

³⁹ Por. *ibidem*, s. 49.

⁴⁰ Por. Jan Paweł II, *Jezus jest w tym więzieniu, bowiem jest On po stronie człowieka* (Homilia podczas Mszy św. w kobiecym więzieniu „Giudecca”, Wenecja 17 maja 1985), „L'Osservatore Romano” 1985 (wyd. pol.), nr 6-7, s. 21.

⁴¹ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Międzynarodowej Konferencji Dyrektorów Zarządów Zakładów Karnych* (Rzym, 26 listopada 2004), „L'Osservatore Romano” 2005 (wyd. pol.), nr 2, s. 49.

się od społeczeństwa praw im należnych, oczekując pomocy, gdyż dla ukształtowania nowego, prawego człowieka nie wystarczą uchwały ani trybunały, ale niezbędna jest solidarność społeczna, działanie w duchu braterstwa i poszanowanie norm moralnych oraz etycznych. Społeczeństwo, w którym brak jest silnej inspiracji moralnej, które nie jest oświecone światłem z góry, które do życia ludzkiego nie odnosi się z szacunkiem – zdaniem Papieża – nie będzie mogło stworzyć prawdziwych podstaw do odnowy życia, ani podać pomocnej dłoni tym, którzy często są ofiarami egoizmu i braków, za które sami nie odpowiadają⁴².

Jan Paweł II wezwał prawodawców, aby zastanowili się na nowo nad systemem więziennictwa i nad systemem karnym, aby nadali im kształt bardziej odpowiadający godności człowieka, aby więzienie przemieniało winnego, a nie tylko przywracało ład zaburzony przez przestępstwo. Papież wzywał do pomocy więźniom, aby na nowo mogli włączyć się w życie społeczne⁴³.

Jan Paweł II twierdził, że warunki, w jakich więźniowie odbywają kary powinny być godne, uważał, że warunki, jakie panują w więzieniach są jednym z podstawowych sprawdzianów stanu moralnego władzy i społeczeństwa oraz kultury danego kraju⁴⁴. Papież nauczał, że kara pozbawienia wolności już sama w sobie jest wystarczająco uciążliwa i powinno się oszczędzić więźniom takich warunków, które godzą bezpośrednio w ich zdrowie, w ich więzi rodzinne czy poczucie osobistej godności. Więzień, każdy więzień, który odbywa karę za popełnione przestępstwo, nie przestał być człowiekiem, co prawda jest obciążony słabością, zagrożeniem i grzechem, może zbrodnią, a nawet upartymi nawrotami do przestępstwa, lecz nie jest pozbawiony tej wspaniałej możliwości, jaką jest poprawa⁴⁵.

Papież uważał, że poszanowanie godności ludzkiej to wartość kultury europejskiej zakorzeniona w chrześcijaństwie, uniwersalna wartość humanistyczna i jako taka jest szeroko aprobowana. Każde państwo musi zadbać o to, aby we wszystkich więzieniach było zagwarantowane pełne

⁴² Por. Jan Paweł II, *Wierzę w Was* (Do nieletnich oczekujących na wyrok, Casal del Marmo, 6 stycznia 1980), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, III, 1, Poznań – Warszawa 1986, s. 17; Jan Paweł II, *Sono venuto tra voi, perche vi voglio bene*, [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 3(1980), t. 1, s. 37-41.

⁴³ Por. Jan Paweł II, *Byłem w więzieniu* (Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański, 9 lipca 2000), „L'Osservatore Romano” 2000 (wyd. pol.), nr 9, s. 39.

⁴⁴ Por. Jan Paweł II, *Ewangelia więzień. Spotkanie z więźniami w plockim zakładzie karnym* (Płock, 7 czerwca 1991), „L'Osservatore Romano” 1991 (wyd. pol.), nr 6, s. 14

⁴⁵ Por. ibidem, s. 14.

poszanowanie podstawowych praw człowieka⁴⁶. Jan Paweł II uważał, że państwo ma podwójny obowiązek powstrzymywania zachowań uderzających w prawa człowieka i podstawowe zasady współżycia społecznego, a także zapobiegania poprzez system kar nieporządkowi wywołanemu przez działania przestępcze⁴⁷. Zdaniem Jana Pawła II kara powinna mieć taką naturę i być wymierzona w taki sposób, aby z jednej strony zapewnić bezpieczeństwo społeczeństwu, które bardzo słusznie się tego domaga, a z drugiej strony nie ranić godności człowieka, umiłowanego przez Boga i powołanego, aby zadośćuczynić za swoje winy, jeśli je popełnił. Kara nie może odbierać mu nadziei na rehabilitację⁴⁸.

Jan Paweł II uważał, że słuszne wymierzanie sprawiedliwości, mające na celu obronę obywateli i porządku publicznego, nie stoi w sprzeczności z należyтым poszanowaniem praw więźniów i odzyskaniem ich dla społeczeństwa, wręcz przeciwnie, są to dwa dopełniające się aspekty. Prewencje i represja, więzienie i resocjalizacja to działania komplementarne⁴⁹. Święty Jan Paweł II uważał, że tylko wówczas, kiedy system penitencjarny opiera się na elementarnej prawdzie dynamizmu osoby ludzkiej, możliwości rozwoju moralnego człowieka, więzienie daje człowiekowi osadzonemu realną szansę pełnego powrotu do społeczeństwa. Jeśli zaś w systemie wymierzania kary zabraknie podstawowego szacunku dla ludzkiej godności więźniów, to więzienia przemienią się w szkoły nowych przestępców oraz w miejsca, w których będzie się pogłębiać wyobcowanie i nienawiść do społeczeństwa⁵⁰.

Zakończenie

Społeczny charakter nauczania Jana Pawła II wynikał z faktu, iż Ojciec Święty odwiedzał i przemawiał do więźniów o różnym kolorze skóry, w różnych państwach, o różnych ustrojach politycznych. Nie dokonywał podziału na wierzących i niewierzących, taktownie i umiejętnie budził

⁴⁶ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Międzynarodowej Konferencji Dyrektorów Zarządów Zakładów Karnych* (Rzym, 26 listopada 2004), „L'Osservatore Romano” 2005 (wyd. pol.), nr 2, s. 49.

⁴⁷ Por. Jan Paweł II, *Zadania sądownictwa dzisiaj*, Przemówienie do uczestników kongresu włoskiego Stowarzyszenia Sędziów (Rzym, 31 marca 2000), „L'Osservatore Romano” 2000 (wyd. pol.), nr 6, s. 51.

⁴⁸ Por. *ibidem*, s. 51-52.

⁴⁹ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Międzynarodowej Konferencji Dyrektorów Zarządów Zakładów Karnych* (Rzym, 26 listopada 2004), „L'Osservatore Romano” 2005 (wyd. pol.), nr 2, s. 49.

⁵⁰ Por. Jan Paweł II, *Ewangelia więzień. Spotkanie z więźniami w plockim zakładzie karnym*, (Płock, 7 czerwca 1991), „L'Osservatore Romano” 1991 (wyd. pol.), nr 6, s. 14.

duchową stroną natury człowieka⁵¹. Jan Paweł II żywo interesował się warunkami, jakie panują w zakładach karnych, wiedział, że są one ciężkie i brutalne, dlatego wzywał władze wszystkich krajów, aby zrobiły wszystko, co mogą, aby poprawić sytuację więźniów.

Święty Jan Paweł II rozumiał potrzeby tych, z którymi większość społeczeństwa się nie liczyła. Ojciec Święty stał się jednym największym obrońcą osób pozbawionych wolności, prowadził niestrudzoną walkę w obronie praw i godności każdego więźnia, przekonany o jego niekwestionowanej wartości⁵². Bardzo wymowne i w pełni oddające troskę Jana Pawła II o każdego człowieka uwięzionego były jego wypowiedzi do uwięzionych⁵³ i służb penitencjarnych⁵⁴.

Papieskie przepowiadanie miało charakter misyjno-ewangeliczny⁵⁵. Bardzo istotne w nauczaniu Jana Pawła II było podkreślanie kwestii wolności religijnej w jednostkach penitencjarnych oraz godności więźniów⁵⁶. Papież opowiadał się także przeciw karze śmierci⁵⁷ oraz zwracał uwagę na konieczność budowania relacji rodzinnych więźniów, uważając, że może to zrównoważyć deficyty więzienne⁵⁸.

⁵¹ Por. A. Krempleski, *Papież wśród więźniów*, „Tygodnik Powszechny” 1988, nr 16, s. 3-4.

⁵² S. Bębas, *Człowiek uwięziony w refleksji Jana Pawła II*, [w:] A. Różyło, M. Sztaba (red.), *Człowiek w refleksji Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Lublin 2014, s. 347.

⁵³ S. Bębas, *Jan Paweł II wobec wartości przebaczenia na przykładzie spotkania z Mehmetem Ali Ağca*, „Studium Vilnense” A, vol. 9, Vilnius 2012, s. 22; S. Bębas, *Posługa Jana Pawła II wobec więźniów i ich rodzin*, [w:] S. Bębas, E. Jasiuk, (red.) *Prawne, administracyjne i etyczne aspekty wychowania w rodzinie*, Radom 2011, t. I, s. 465-487.

⁵⁴ Jan Paweł II, *Moralny sens oddania i ofiary w służbie społecznej* (Przemówienie do personelu Casel del Marmo, 6 stycznia 1980), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, III, 1, 1980, Poznań – Warszawa 1986, s. 18-19; Jan Paweł II, *Przywracajcie każdemu sumieniu jasność i pokój wewnętrzny* (Przemówienie na zakończenie zjazdu kapelanów więziennych, Rzym 24 listopada 1983), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VII, 2, 1984, Poznań – Warszawa 1986, s. 542-544; Jan Paweł II, *Zadania sądownictwa dzisiaj* (Przemówienie do uczestników kongresu włoskiego Stowarzyszenia Sędziów, Rzym, 31 marca 2000), „L'Osservatore Romano” 2000 (wyd. pol.), nr 6, s. 50-52; Jan Paweł II *Przemówienie do uczestników Międzynarodowej Konferencji Dyrektorów Zarządów Zakładów Karnych* (Rzym 26 listopada 2004), „L'Osservatore Romano” 2005 (wyd. pol.), nr 2, s. 49.

⁵⁵ Por. B. Nowak, *Rola kapelanów więziennych w praktyce penitencjarnej*, [w:] P. Marzec, J. Nikołajew (red.) *Osoba i dzieło Ojca Świętego Jana Pawła II*, Tomaszów Lubelski – Lublin 2009, s. 333.

⁵⁶ Por. Jan Paweł II, *Wolność religijna prawem każdego człowieka*. Msza Święta na Greek Square (Chartum, 10.02.1993), „L'Osservatore Romano” 1993, nr 4, s. 40; tenże, Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, Wrocław 1997, s. 23; tenże, *Ewangeliom vitae*, Watykan 1995, s. 4; K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986, s. 42-43, tenże, *Personalizm tomistyczny*, „Znak” 1961 nr 5, s. 664.

⁵⁷ Jan Paweł II, *Ewangeliom vitae*, Watykan 1995; D. Szeleszczuk, *Stanowisko Jana Pawła II wobec kary śmierci*, [w:] A. Grzeškowiak (red.) *Zagadnienia prawa karnego na tle nauczania Jana Pawła II*, Lublin 2006, s. 273-274.

⁵⁸ Por. K. Linowski, *Więźni – jego rodzina i godność osobowa w nauczaniu Jana Pawła II*, [w:] J. Śledzianowski, T. Sakowicz (red.), *Jan Paweł II stróż rodziny ludzkiej*, Kielce 2006, s. 417-429.

Bibliografia

- Bębas S., *Człowiek uwięziony w refleksji Jana Pawła II*, [w:] A. Różyło, M. Sztaba (red.), *Człowiek w refleksji Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Lublin 2014.
- Bębas S., *Jan Paweł II wobec wartości przebaczenia na przykładzie spotkania z Mehme-tem Ali Agcą*, „Studium Vilnense” A, vol. 9, Vilnius 2012.
- Bębas S., *Posługa i działalność duszpastersko-wychowawcza Jana Pawła II wśród więźniów*, [w:] K. Gąsior, T. Sakowicz, A. Słodicka (red.), *Męczyzna w rodzinie nadzieje i zagrożenia*, Kielce 2012.
- Bębas S., *Posługa Jana Pawła II wobec więźniów i ich rodzin*, [w:] S. Bębas, E. Jasiuk, (red.) *Prawne, administracyjne i etyczne aspekty wychowania w rodzinie*, Radom 2011, t. I.
- Jan Paweł II, „Ewangelia więźni”. *Spotkanie z więźniami w plockim zakładzie karnym* (Płock, 7 czerwca 1991), „L'Osservatore Romano” 1991 (wyd. pol.), nr 6.
- Jan Paweł II, *Byłem w więzieniu*, (Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański, 9 lipca 2000), „L'Osservatore Romano” 2000 (wyd. pol.), nr 9.
- Jan Paweł II, *Centesimus annus*, Rzym 1991.
- Jan Paweł II, *Chrystus wyzwala człowieka z więzienia moralnego*, [w:] *Jubileuszowy rok odkupienia*, S. Dziwisz, J. Kowalczyk, T. Rakoczy (red.), Rzym 1985.
- Jan Paweł II, *Cisto e qui*, *In kuesto carcere perche crediate nell'amore di Dio*, [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 8(1985), t. 1.
- Jan Paweł II, *Discorso nel carcere di Pabuda* (Brasilia, 1 lipca 1980), [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 3(1980), t. 2.
- Jan Paweł II, *Dzisiaj miałem możność spotkać się z moim zamachowcem i powtórzyć swoje przebaczenie*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VI, 2, Pozna – Warszawa 1986.
- Jan Paweł II, Encyklika *Dominium et Vivificantem*, [w:] *Jan Paweł II. Dominium et Vivificantem. Tekst i komentarze*, A. L. Szafrńska (red.), Lublin 1994.
- Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis Splendor*, [w:] *Jan Paweł II. Veritatis Splendor. Tekst i komentarze*, A. Szostek (red.), Lublin 1995.
- Jan Paweł II, *Ewangelia więźni. Spotkanie z więźniami w plockim zakładzie karnym*, (Płock, 7 czerwca 1991), „L'Osservatore Romano” 1991 (wyd. pol.), nr 6.
- Jan Paweł II, *Ewangelium vitae*, Rzym 1995.
- Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, Rzym 1981, nr 62.
- Jan Paweł II, *Il progetto di salvezza riguarda tutti. Nessuno dece sentirsi escluso* (Rzym 30 września 1997), [w:] *Insegnamento di Giovanni Paolo II*, 20(1997), t. 2.
- Jan Paweł II, *Jezus jest w tym więzieniu, bowiem jest On po stronie człowieka*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VIII, 1, 1985, Poznań – Warszawa 1986.

- Jan Paweł II, *Jezus jest w tym więzieniu, bowiem jest On po stronie człowieka* (Homilia podczas Mszy św. w kobiecym więzieniu „Giudecca”, Wenecja 17 maja 1985), „L'Osservatore Romano” 1985 (wyd. pol.), nr 6-7.
- Jan Paweł II, *Jeżeli Jezus umarł, aby dać nam życie, jaki sens ma nienawiść między braćmi?* (Przemówienie do więźniów Reggio Calabria, 7 października 1984), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VII, 2, 1984, Poznań – Warszawa 1986.
- Jan Paweł II, *Kościół jest z wami*. (Przesłanie do więźniów zakładu karnego „Frei Caneca” w Rio de Janeiro, Rzym 30 września 1997), „L'Osservatore Romano” 1997 (wyd. pol.), nr 12.
- Jan Paweł II, *La visita ai detenuti Nel carcere di Guadanacal*, (Wizyta w więzieniu Guadacanal, Wyspy Salomona, 9 V 1984), [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 7(1984), t. 1.
- Jan Paweł II, *Laborem exercens*, Rzym 1981.
- Jan Paweł II, *Messaggio ai carcerati del Belgio „Fratelli, amici, vi auguro la speranza di Gesu Cristo”* (Bruksela, 16 maja 1985), [w:] *Insegnamento di Giovanni Paolo II*, 8(1985), t. 1.
- Jan Paweł II, *Messaggio ai carcerati diffuso da Radio Fourviere „Vi auguro l'accoglienza Della grazia di Dio”*(Lyon, 5 października 1986), [w:] *Insegnamento di Giovanni Paolo II*, 9(1986), t. 2.
- Jan Paweł II, *Moralny sens oddania i ofiary w służbie społecznej* (Przemówienie do personelu Camel del Marmo, 6 stycznia 1980), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, III,1, Poznań – Warszawa 1986.
- Jan Paweł II, *Nie ulegajcie zniechęceniu, uchwycie się nadziei* (Homilia w więzieniu Caltanissetta, 10 maja 1993), „L'Osservatore Romano” 1993 (wyd. pol.), nr 7.
- Jan Paweł II, *Oggi ho potuto incontrare il mio attentatore e ripetere il mio perdono* (Wizyta w więzieniu Rebibia, 27 grudnia 1983), [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 6(1983), t. 2.
- Jan Paweł II, *Ojciec i nauczyciel młodzieży. List Ojca Św. do księdza Edigo Viganó Przełożonego Generalnego Towarzystwa Św. Franciszka Salezego w setną rocznicę Śmierci Św. Jana Bosko*, Watykan 1988.
- Jan Paweł II, *Orędzie do więźniów Niech Pan Jezus zawsze będzie przy was* (Lima, 15 maja 1988), „L'Osservatore Romano” 1988 (wyd. pol.), nr 6.
- Jan Paweł II, *Orędzie do więźniów skierowane w Brukseli*, „L'Osservatore Romano” 1985 (wyd. pol.), nr nadzwyczajny II.
- Jan Paweł II, *Orędzie do więźniów w Kolumbii*, „L'Osservatore Romano” 1986 (wyd. pol.), nr 7.
- Jan Paweł II, *Orędzie na Jubileusz w więzieniach* (Rzym, 9 lipca 2000), „L'Osservatore Romano” 2000 (wyd. pol.), nr 9.
- Jan Paweł II, *Orędzie Ojca Świętego do więźniów*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VIII, 1, 1985, Poznań – Warszawa 1986.

- Jan Paweł II, *Posłał mnie, aby uwięzionym przepowiadać wolność*, „L'Osservatore Romano” 1983 (wyd. pol.), nr 12.
- Jan Paweł II, *Posłał mnie, abym uwięzionym przepowiadał wolność*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VI, 2, 1983, Poznań – Warszawa 1986.
- Jan Paweł II, *Powierzcie Chrystusowi wasze cierpienie*, (Paryż, 22 sierpnia 1997), „L'Osservatore Romano” 1997 (wyd. pol.), nr 10.
- Jan Paweł II, *Przebac, a zaznasz pokoju* (Orędzie na XXX Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 1997), „L'Osservatore Romano” 1997 (wyd. pol.), nr 1.
- Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Międzynarodowej Konferencji Dyrektorów Zarządów Zakładów Karnych* (Rzym, 26 listopada 2004), „L'Osservatore Romano” 2005 (wyd. pol.), nr 2.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do więźniów*, (Antananarivo, 30 kwietnia 1989), „L'Osservatore Romano” 1989 (wyd. pol.), nr 4.
- Jan Paweł II, *Przesłanie do uczestników Światowego Kongresu Katolików Świeckich w Rzymie*, „L'Osservatore Romana 2001, nr 2.
- Jan Paweł II, *Przynoszę wam pociechę Odkupiciela* (Więzienie w Pabuda, Brazylia, 1 lipca 1980), nr 1, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, III, 2, 1980, Poznań – Warszawa 1986.
- Jan Paweł II, *Przywracajcie każdemu sumieniu jasność i pokój wewnętrzny*, (Przemówienie na zakończenie zjazdu kapelanów więziennych, Rzym 24 listopada 1983), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VII, 2, 1984, Poznań – Warszawa 1986.
- Jan Paweł II, *Radiowe orędzie do więźniów*, „L'Osservatore Romano” 1986 (wyd. pol.), nr 10.
- Jan Paweł II, *Se Gesu e morto per darci la vita, che senso ha l'odio tra fratelli?* (Reggio di Calabria, Włochy, 7 października 1984), [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 7(1984), t. 2.
- Jan Paweł II, *Sollicitudo rei socialis*, Rzym 1987.
- Jan Paweł II, *Sono venuto tra voi, perche vi voglio bene* (Casal del Marmo, 6 stycznia 1980), [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 3(1980), t. 1.
- Jan Paweł II, *Sparisca per sempre Nel mondo l'ignominia dei prigionieri politici* (Płock, 7 czerwca 1991), [w:] *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 14(1991), t. 1.
- Jan Paweł II, *Wierzę w Was*, (Do nieletnich oczekujących na wyrok, Casal del Marmo, 6 stycznia 1980), [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, III, 1, Poznań – Warszawa 1986.
- Jan Paweł II, *Więzienie ma sens, gdy służy odnowie człowieka*, „L'Osservatore Romano” 2000 (wyd. pol.), nr 9.
- Jan Paweł II, *Wizyta w więzieniu Guadalcanal*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VII, 1, 1984, Poznań – Warszawa 1986.

- Jan Paweł II, *Wolność religijna prawem każdego człowieka*. Msza Święta na Greek Square (Chartum, 10.02.1993), „L'Osservatore Romano” 1993, nr 4.
- Jan Paweł II, *Wysłuchajcie się w głos Boga, który przemawia jako ojciec* (Przemówienie do więźniów w Cuenca w Ekwadorze, 31 stycznia 1985 r.), „L'Osservatore Romano” 1985 (wyd. pol.), nr 2.
- Jan Paweł II, *Wysłuchajcie się w głos Boga, który przemawia jako ojciec*, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VIII, 1, 1985, Poznań – Warszawa 1986.
- Jan Paweł II, *Zadania sądownictwa dzisiaj*, Przemówienie do uczestników kongresu włoskiego Stowarzyszenia Sędziów (Rzym, 31 marca 2000), „L'Osservatore Romano” 2000, (wyd. pol.), nr 6.
- Kremplewski A., *Papież wśród więźniów*, „Tygodnik Powszechny” 1988, nr 16.
- Linowski K., *Więzień – jego rodzina i godność osobowa w nauczaniu Jana Pawła II*, [w:] J. Śledzianowski, T. Sakowicz (red.), *Jan Paweł II stróż rodziny ludzkiej*, Kielce 2006.
- Nikołajew J., *Prawo do wolności religijnej więźniów według Jana Pawła II*, [w:] P. Marzec, J. Nikołajew (red.), *Osoba i dzieło Ojca Świętego Jana Pawła II*, Tomaszów Lubelski – Lublin 2009.
- Nowak B., *Rola kapelanów więziennych w praktyce penitencjarnej*, [w:] P. Marzec, J. Nikołajew (red.), *Osoba i dzieło Ojca Świętego Jana Pawła II*, Tomaszów Lubelski – Lublin 2009.
- Szeleszczuk D., *Stanowisko Jana Pawła II wobec kary śmierci*, [w:] A. Grzeškowiak (red.), *Zagadnienia prawa karnego na tle nauczania Jana Pawła II*, Lublin 2006.
- Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986.
- Wojtyła K., *Personalizm tomistyczny*, „Znak” 1961, nr 5.